

ESTETINIO VERTINIMO OBJEKTYVUMO KLAUSIMU

J. REPSYS

Siuolaikinio žmogaus veikla yra įvairiapusiška. Todėl labai įvairūs gali būti jo santykiai su gamtine ir socialine tikrove. Gali būti *praktinis* santykis, susijęs su gamybine-praktine žmogaus veikla. Jis būna tada, kai tos veiklos rezultatus ir apskritai tikrovės daiktus žmogus vertina kaip naudingus, nenaudingus arba net žalingus. Gali būti *pažintinis-gnoseologinis* santykis su tikrove, kai žmogus siekia atskleisti įvairių jos procesų esmę bei dėsningumus, išreikšdamas juos teorijose, kurios vertinamos jau tiesos arba klaidos požiūriu. Būna ir *moralinis* arba *religinis* žmogaus santykis su tikrove.

Be šių santykių, yra ypatingas žmonių santykis su tikrove, nesusijęs su praktiniu arba teoriniu suinteresuotumu (žinoma, jeigu neskaitysime estetikos specialistų požiūriu). Tai — *estetinis* žmonių santykis su tikrove, kai jie tikrovės daiktus bei reiškinius ar meno kūrinius (kurie taip pat yra ne kas kita, kaip ypatinga menininko sukurta tikrovė) vertina kaip gražius, baurius, tragiškus, komiškus ir pan. Kas gi sudaro šio estetinio vertinimo ypatybę ar specifiką?

Estetinio vertinimo specifiką sudaro tai, kad jis yra labiausiai susijęs su žmogaus kaip subjekto emociniu pergyvenimu. Mokslinės tiesos objektyvumas gali būti įrodomas įvairiais argumentais, pavyzdžiais ir pan. Kokio nors techninio išradimo, pavyzdžiui, naujo kombaino ar skaičiavimo mašinos, vertingumas žmonėms gali būti įrodomas arba nupasakojant, arba aprašinėjant jo reikšmę. Tuo tarpu estetinis kokio nors daikto, reiškinio arba meno kūrinio „vertingumas“, jo grožis, jo sukeliamas įspūdis negali būti nei įrodomas kokiais nors argumentais, nei nupasakotas. Tiesa, meno istorikai bei komentatoriai tai daro, bet, jeigu jie kartu nerodo paties meno kūrinio arba jo reprodukcijos, tai geriausiu atveju jie klausytojui perteikia tik savo išgyvenimus. Meno kūrinio sukeliamas įspūdis turi būti žmogaus individualiai išgyventas. Kitaip tariant, jo grožį žmogus turi pats pamatyti, išgirsti ar kaip nors kitaip suvokti ir pergyventi jo sukeltą įspūdį. Jokiais loginiais argumentais ar nupasakotais pavyzdžiais negalima žmogui įrodyti, kas gražu ir kas bauru. Kiekvienas individas turi grožį pats pajusti ir išgyventi ir, tuo remdamasis, duoti „savo“ estetinį vertinimą objektui, ar tai būtų tikrovės reiškinys, ar meno kūrinys.

Ryšium su šia aplinkybe ir iškilo estetinio vertinimo objektyvumo problema, dar ir mūsų laikais tebediskutuojama estetikos moksle.

Šios problemos esmę sudaro klausimai, ar grožis, baurumas, tragiškumas, komiškas kaip estetinės kategorijos, kaip estetinės vertybės yra objektyvios, kitaip sakant, nepriklausomos nuo žmogaus, ar jos yra

grynai žmogiškos, išreiškiančios tik subjekto duodamą emocijų vertinimą. Svarstant šią problemą, pravartu prisiminti sparnuotą M. Gorkio posakį: „Grožio nėra dykumoje pačioje savaime, jis arabo sieloje“. Jeigu nebūtų žmogaus kaip suvokiančio ir vertinančio subjekto, ar tikrovė su savo daiktais bei reiškiniiais pati savaime galėtų būti naudinga, žalinga, gera, bloga, graži, tragiška ar komiška?

Jau antikinėje filosofijoje ir estetikoje vieni jų atstovai, kaip Heraklitas ir Demokritas, pripažino grožio objektyvumą, kiti, kaip Protagoras ir sofistai, teigė apie grožio santykinumą bei subjektyvumą. Toliau ši problema buvo sprendžiama anglų bei prancūzų XVIII a. švietėjų bei materialistų, vokiečių klasikinės filosofijos ir rusų revoliucinių demokratų estetikoje. Kiekviena filosofinė kryptis ir mokykla, sprendama šią problemą, iškeldavo vis naujus ir naujus jos niuansus bei aspektus. Marksizmo atsiradimas davė naują metodologinį pagrindą įveikti tiek metafizinį materialistinį, tiek subjektyvistinį idealistinį šios problemos traktavimą bei sprendimą. Bet nei K. Marksas, nei F. Engelsas nepaliko specialių darbų estetikos srityje ir meninės kūrybos klausimus lieti daugiau kitų sociologinių problemų tyrinėjimo kontekste. Šia aplinkybe iš dalies ir paaiškinama tai, kad tarybinėje estetinėje literatūroje „estetiškumo“ (rus. „estetičeskoje“) arba, tiksliau, estetinių vertybių problema net šiandien tebėra aštrių ginčų objektas.

Šio straipsnio uždavinys — ne duoti galutinį šios sudėtingos problemos sprendimą, o padėti besidomintiems marksistine-leninine estetika susivokti šio klausimo problematikoje ir parodyti, kaip jis galėtų būti sprendžiamas, remiantis marksistine metodologija.

Estetiškumo arba estetinio vertinimo problema tarybinėje estetikoje

Domėjimasis estetikos mokslo klausimais mūsų šalyje ypač pagyvėjo po partijos XX suvažiavimo. Anksčiau, asmenybės kulto laikotarpiu, anot tarybinio tyrinėtojo M. Baskino, estetikos mokslui mūsų šalyje buvo padarytas didelis nuostolis¹. Tačiau iš to jokių būdu nereikia daryti išvados, kad socializmo statybos laikotarpiu mūsų šalyje estetikai apamai nebuvo skiriama jokie dėmesio. Po Spalio socialistinės revoliucijos pergalės tarybinė estetinė mintis mūsų šalyje buvo vystoma, remiantis tais uždaviniais, kuriuos teoriniam bei ideologiniam darbui iškeldavo socialistinės visuomenės statybos poreikiai. Pirmiausia pažymėtini A. Lunačarskio, V. Polonskio, P. Engelmajerio ir kitų darbai estetikos bei meno teorijos srityje. Kadangi vėliau, ypač po II pasaulinio karo, mūsų šalyje į pirmą vietą buvo iškilę meno ir literatūros idėjinio vaidmens klausimai, tai ir estetikos veikaluose (kurių, gal būt, tikrai buvo rašoma nepakanamai) menas buvo daugiau traktuojamas idėjiškumo, realizmo teorijos, turinio ir formos santykio aspektais². Minėtam laikotarpiui būdingas estetikos mokslo problemų diapazono siaurumas bei jų tyrinėjimo vienašališkumas. Estetikos problemų tyrinėjimo ratas po partijos XX suvažiavimo kiek išsiplėčia. Pirmiausia atkreipiamas dėmesys į meno idėjinio poveikio specifiką, į jo estetinę esmę. Pirmasis stambesnis darbas, skirtas kaip tik šiam klausimui, buvo 1956 metais išėjęs tarybinio tyrinėtojo A. Burovo veikalas³. Ryšium su meno estetinės prigimties aiškinimu eilė

¹ М. П. Баскин, Теория эстетического в современной советской эстетике. В сб.: Эстетическое, М., 1964, стр. 138.

² Зг. Г. Недошивин, Очерки теории искусства, М., 1953; Ф. И. Колошин, Содержание и форма в произведениях искусства, М., 1953.

³ А. И. Буров, Эстетическая сущность искусства, М., 1956.

tarybinių autorių pradėjo tyrinėti „estetiškumo“, žmogaus estetinio santykio su tikrove, estetinių kategorijų ir pan. objektyvumo klausimus. Estetinio vertinimo problemą liečia daugelis autorių, ir juos būtų galima suskirstyti į 3 grupes. Pirmiausia tai „prirodnikai“ (rus. „природники“), „tikrovininkai“: V. Romanenka⁴, I. Astachovas⁵, G. Pospelovas⁶ ir kt. Antrajai grupei priklauso vadinamieji „obščestvenikai“ („obščestveniki“), arba „socialininkai“, kaip, pavyzdžiui, V. Vanslovas⁷, L. Stolovičius⁸, S. Goldentrichtas⁹, J. Borevas¹⁰ ir kt. Trečiajai grupei priklauso tie autoriai, kurie kritikuoja tiek pirmuosius — prirodnikus, tiek ir antruosius — obščestvenikus arba socialininkus ir kurie „estetiškumo“ problemą traktuoja kaip subjekto — žmogaus — ir tikrovės santykį. Tai F. Kondratenka¹¹, M. Kaganas¹² ir kt.

„Prirodnikai“, arba tikrovininkai, suprasdami objektyvumą tik kaip nepriklausomumą nuo subjekto ir remdamiesi estetikoje grynai gnoseologiniu atspindėjimo teorijos aspektu, tvirtina, kad grožis egzistuojąs pačioje tikrovėje, kad tikrovei esančios būdingos tam tikros estetiškos savybės, kurias atspindinti žmogaus sąmonė. Vertinant šią koncepciją, galima pasakyti, kad jos atstovų siekimas „materialistiškai“ spręsti estetiškumo problemą yra sveikintinas. Tiesą sakant, toks estetinių vertybių objektyvumo aiškinimo būdas daugiau būdingas ne marksistiniam, o senajam, metafizizminiam materializmui, kurio ribotumą, anot K. Markso, sudaro jo stebėtojiškumas, tai, kad „daiktas, tikrovė, jutimiškumas imamas tik objekto forma arba stebėjimo forma, o ne kaip žmogaus jutiminė veikla, praktika, ne subjektyviai“¹³. Ši „prirodnikiškoji“ estetinių savybių koncepcija iš esmės nesiskiria nuo stebėtojiškojo materializmo pozicijų, kurių laikėsi XVIII a. anglų švietėjas Ed. Biorkas, ieškojęs grožio pagrindo tikrovės daiktų savybėse — jų dydyje, paviršiaus lygume, spalvų ryškume ir pan., arba D. Didro, aiškinęs grožio objektyvumą mene grynai gnoseologiškai. Šis požiūris, susiformavus dialektiniam materializmui, estetikos istorijoje iš esmės yra žingsnis ne pirmyn, o atgal. Trečia, be žmogaus kaip vertinančio subjekto negali būti ne tik estetinio, bet ir apskritai jokio vertinimo.

Faktiškai ši estetinių tikrovės savybių koncepcija, ontologizuodama, t. y. paversdama tikrovės faktais žmogaus teikiamus estetinius vertinimus, o formaliai ignoruodama arba sumenkindama iki minimumo subjekto vaidmenį estetiniame vertinime, tampa bejėgė kovoje prieš subjektyvųjį idealizmą estetikoje. Iš esmės ji vengia spręsti tą problemą (t. y. vengia aiškinti subjekto sąmonės aktyvumo vaidmenį estetiniame vertinime), kurią kėlė ir tebekelia subjektyviojo idealizmo estetika. Ketvirta, jeigu sutiksime su tvirtinimu, kad grožio, baurumo, tragiškumo arba komiško pagrindą sudaro tikrovės savybės, o žmogui belieka tik pastebėti ir atspindėti jas savo sąmonėje, tai kyla klausimas, kokia prasmė tokiu atveju kalbėti apie estetinį žmonių auklėjimą, apie menininko kū-

⁴ В. Т. Романенко, О красоте природы. В сб.: Эстетика и современность, М., 1965, стр. 215—244.

⁵ И. Астахов, Искусство и проблема прекрасного, М., 1963.

⁶ Г. Н. Пospelов, Эстетическое и художественное, изд. МГУ, 1965.

⁷ В. В. Ванслов, Проблема прекрасного, М., 1957.

⁸ Л. Н. Столович, Эстетическое в действительности и в искусстве, М., 1959.

⁹ С. С. Голдентрихт, Об эстетическом освоении действительности, МГУ, 1959.

¹⁰ Юрий Боров, Введение в эстетику, М., 1965.

¹¹ Ф. Д. Кондратенко, Эстетическое как отношение. В сб.: Эстетическое, М., 1964, стр. 219—310.

¹² М. Каган, Лекции по марксистско-ленинской эстетике, ч. I, изд. Лен. Гос. университета, 1963, стр. 34—46.

¹³ К. Марксas, Tezės apie Feuerbachą. Kn.: F. Engelsas, Liudvigas Feuerbachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga, V., 1967, p. 56.

rybinį vaidmenį bei meistriškumą ir pan. Ir iš viso, ar galima kalbėti apie loginį estetikos kurso nuoseklumą, kai vienoje jo temose suabsoliutinama, net fetišizuojama tikrovė su jos estetinėmis savybėmis, o kitose kalbama apie būtinumą studijuoti tikrovę, apie socialistinį menininko kūrybos kryptingumą, apie žmonių estetinės kultūros kėlimą ir t. t.

Savaime suprantama, kad toks vienašališkas mėginimas iš „stebėtojiškojo materializmo“ pozicijų aiškinti „estetiškumo“ problemą susilaukė kritikos ir paskatino formuoti kitoms koncepcijoms tarybinėje estetikoje. Pirmiausia, čia turima galvoje „obščestvenikų“, arba „socialininkų“, koncepcija. Jos atstovai iš esmės neatmeta teiginio apie estetines tikrovės savybes. Tačiau jie laiko jas ne gamtinėmis, o socialinėmis. Spręsdami estetinių savybių prigimties klausimą, „obščestvenikai“ remiasi K. Markso teiginiu, kad žmogus, savo praktine gamybine veikla keisdamas gamtą, ją „sužmogina“, įkūnydamas joje savo žmogiškuosius tikslus bei siekimus. Tame gamtos „sužmoginimo“ procese ne tik formuojasi žmogaus sąmonė, sugebanti suvokti save ir tikrovės daiktus, bet ir patys daiktai bei reiškiniai tampa žmogui visuomeniškai reikšmingais, o tuo pačiu ir estetiškai vertingais.

„Obščestvenikų“ koncepcijos nuopelnas, palyginus su „prirodnikais“, yra tas, kad ji, pirma, estetinių vertybių prigimties pagrindo ieško ne gamtinėje, medžiaginėje tikrovėje, o gamybinėje žmonių veikloje, antra, neignoruoja žmogaus kaip visuomenės nario vaidmens, estetiškai suvokiant tikrovę. Kaip žinoma, nustatyti natūralias tikrovės daiktų bei reiškinų savybes — simetriškumą, svorį, spalvą ir kt.— galima įvairiais prietaisais (svarstyklėmis, spektrografu ir kt.). Bet jokiais prietaisais neįmanoma nustatyti grožio, baurumo, tragiškumo ar komiškumo prigimties. Ją analizuoja estetikos mokslas. Ir ši analizė yra labai glaudžiai susijusi su žmogaus psichologija, su tam tikra estetinė jo kaip visuomenės nario kultūra, skūniu ir pan. Šis žmogiškasis estetinių vertybių aspektas neignoruojamas „obščestvenikų“ koncepcijoje. Jų nuomone, reikia skirti grožį kaip objektyvią savybę nuo grožio jausmo, kuris esąs subjektyvus. Pačios estetinės tikrovės savybės, kurios savo turiniu esančios socialinės prigimties ir egzistuojančios objektyviai, atsispindi subjekto sąmonėje estetinio jausmo pavidalu.

Nors ši koncepcija ir mėgina įveikti estetikoje „prirodnikų“ taikomą stebėtojišką metafizinį gnoseologinį aspektą, ji vis dėlto nėra logiškai nuosekli bei moksliskai pagrįsta. „Obščestvenikai“ iš esmės nėra atsipalaidavę nuo „estetinių tikrovės savybių“ koncepcijos metodologinio principo.

Iš esmės jie taip pat supranta estetinių tikrovės savybių objektyvumą. Jų koncepcijoje nauja yra tik tai, kad jie pačių savybių prigimtį bando kitaip interpretuoti. Savo forma šios savybės laikomos gamtinėmis, o savo esme arba turiniu — visuomeninėmis¹⁴, atsiradusiomis sužmoginant tikrovę. Estetinių savybių koncepcijos atstovai faktiškai ontologizuoja, t. y. paverčia tikrovės faktais, tam tikrus žmogiškuosius socialinius estetinius vertinimus, subjektyviai laikydami juos pačios tikrovės savybėmis, veikiančiomis subjekto sąmonę. Skirtumas tarp „prirodnikų“ ir „obščestvenikų“ tik tas, kad pirmieji tas savybes laiko gamtinėmis, o antrieji — visuomeninėmis. Todėl būtų galima sakyti, jog „prirodnikai“ ir „obščestvenikai“ iš esmės yra tik dvi „tikrovės estetinių savybių“ koncepcijos kryptys. Taip traktuojant estetinių savybių objektyvumą, logiškai išeina, kad „estetiškumas“ („estetiškeskoje“) kaip tikrovės savybė egzistuojanti anksčiau, negu ją suvokia ar įvertina žmogus.

¹⁴ Зг. В. В. Ванслов, Проблема прекрасного, стр. 31—32, 43—44, 59; Л. Н. Столович, Эстетическое в действительности и в искусстве, стр. 41—42.

„Estetinių tikrovės savybių“ koncepcija ydinga tuo, kad jų buvimą ji laiko prielaida kažkokiam „specifiniam“ meno objektui ieškoti. Šios koncepcijos atstovai to specifinio objekto ieško „visagalėje“ tikrovėje, tuo tarpu kai meno specifikos reikėtų ieškoti visuomeninėje jo paskirtyje. O beiėskant tokio specifinio objekto, kilo idėja, kad menas turįs tiksliai atvaizduoti arba atspindėti savo objektą. Objektas nulemias ir meninę kūrinio formą, ir kūrėjo tikslus. Tuo pačiu jau logiškai kyla klausimas, o koks yra menininko vaidmuo ir kaip suprasti estetinį bei idėjinį meninio kūrinio poveikį. Jeigu estetiškos savybės, glūdinčios pačioje tikrovėje, yra specifinis meno objektas, tai kyla klausimas, ar pati tikrovė negali vaidinti to paties vaidmens, kaip ir meno kūrinys? Taigi faktiškai daugelis šios koncepcijos atstovų pripažino tai, prieš ką iš pradžių jie subjektyviai kovojo, t. y. meno pasyvumą.

„Obščestvenikų“ nuopelnas tas, kad jie, mėgindami išspręsti estetinio vertinimo objektyvumo problemą, išeties tašku paėmė žmogų kaip visuomenės narį. Tačiau jie nesugebėjo atskleisti to fakto, kaip žmogus gali atspindėti daiktuose savo žmogiškąją esmę, sužmoginti gamtą; subjektas ir objektas, estetiškos savybės ir subjektyvus jų suvokimas arba įvertinimas liko atitraukti vienas nuo kito. Tiksliau sakant, čia subjektas kaip estetiškas vertintojas liko „estetinių tikrovės savybių“ (nors ir socialinių savo prigimtimi) stebėtojo ir atspindėtojo pozicijose, t. y. estetinio vertinimo subjekto problema čia liko lyg nuošalyje, nepaaiškinta.

Estetikos mokslo pažanga ir kova su idealizmu, kuris vienąšališkai iškelia subjekto vaidmenį estetiame vertinime ir meno kūrimo procese, reikalauja ne ignoruoti šį vaidmenį, ne akcentuoti subjekto pasyvumą vietoj jo aktyvumo, o moksliskai išaiškinti šį subjekto vaidmenį estetiame suvokime, parodyti objektyvius to vertinimo pagrindus. Užuo moksliskai nagrinėję žmogaus vaidmenį estetinio vertinimo procese, „obščestvenikai“ visaip stengiasi įrodyti socialinę estetinių tikrovės savybių prigimtį. Kaip ir „prirodnikai“, jie iš esmės nesprenžia tos problemos, kurią kelia subjektyviojo idealizmo atstovai estetikoje. Tuo tarpu aišku, kad marksistinė estetika visuomet turi laikytis ne gynimosi, ne pasyvumo, o puolimo ir aktyvios iniciatyvos pozicijų kovoje su idealizmo pasireiškimu, t. y. ne tik naujai traktuoti, bet ir naujai spręsti idealizmo keliamas problemas.

Trečiosios koncepcijos atstovai traktuoja „estetiškumą“ arba estetiškos vertybės (grožį, komišumą bei tragiškumą ir kt.) kaip subjekto — žmogaus — ir objekto — tikrovės — santykį. Ši koncepcija už „prirodnikų“ ir „obščestvenikų“ koncepcijas pranašesnė tuo, kad joje aiškiai suprantama, jog atskleisti estetinių vertybių prigimtį, analizuojant estetiškos tikrovės savybes, ignoruojant žmogų kaip estetinio vertinimo subjektą, neįmanoma. Šioje koncepcijoje žmogus kaip subjektas laikomas vertinamajam objektui lygiaverčiu komponentu. Estetinio vertinimo subjektas ir to vertinimo objektas duoda estetinę vertybę (grožį, baurumą, kilnumą, komišumą ir pan.).

Tačiau, pirma, ši koncepcija neišvengia tam tikro dualizmo, netgi savotiško eklektizmo. Pavyzdžiui, grožį jos atstovai traktuoja kaip „pasaulio savybę“, kuri savo turiniu nesanti nei grynai subjektyvi, nei objektyvi, nei „egzistuojanti už žmogaus ir be žmogaus“, o esanti tokia savybė, kuri išreiškianti „santykį tarp gamtos ir žmogaus, tarp objekto ir subjekto“¹⁵. Antra, ši koncepcija, užuo ieškojusi estetinio vertinimo objektyvaus pagrindo, konstatuoja tą paprastą estetikos moksle seniai žinomą faktą, kad be vertinimo nėra vertybės, kad be žmogaus kaip ver-

¹⁵ М. Каган, Лекции по марксистско-ленинской эстетике, стр. 35.

finančiojo subjekto nėra ir negali būti nei tikrovės pažinimo, nei jos vertinimo, tame tarpe ir estetinio vertinimo. Galima būtų pasakyti, kad ši „estetiškumo kaip santykio“ koncepcija daugiau konstatuoja padėtį, iš kurios reikia išeiti, kurioje iškyla subjekto vaidmens problema estetiniame vertinime, negu ieško naujo būdo jai išspręsti.

Jeigu grožis, baurumas, tragiškumas, kilnumas, komiškumas yra estetiškos kategorijos, arba, kaip dar sakoma, estetiškos vertybės, tai savaime aišku, jog jų negali būti be estetinio vertinimo subjekto arba vertintojo, kaip kad negali būti kategorijų kaip pažinimo proceso pakopų be žmonijos ir žmogaus. Kiekviena vertybė yra kurio nors tikrovės objekto, daikto bei reiškinių, proceso ar įvykio vertybė. Vertybė priklauso objektui kaip jos turėtojui. Tai viena. Antra, kas nors vertinga visuomet yra kam nors vertinga, t. y. tam tikram subjektui, kuris pripažįsta vertybės turėtoją vertingu daiktu. Vadinasi, lygiai taip pat, negali būti niekam (t. y. jokiam tikrovės objektui) nepriklausančios vertybės, taip pat negali būti ir vertybės, kuri nesantykiautų su ją vertinančiu subjektu. Taigi vertybė gali būti tik tada, kai yra vertinimo objektas ir vertinimo subjektas. Šį neginčijamą faktą ir konstatuoja ta tarybinės estetikos koncepcija, kuri „estetiškumą“ traktuoja kaip subjekto ir objekto santykį. Tačiau, pirma, šio fakto konstatavimas neatskleidžia estetinio vertinimo specifikos. Antra, teiginys, kad be vertinimo nėra vertybės, nėra pagrindinis ginčo objektas estetikos istorijoje. Trečia, vien šio fakto konstatavimas nėra naujas problemos iškėlimas, tuo labiau jos sprendimas ne tik aplamai estetikoje, ypač pradendant Kantu, bet ir tarybinėje literatūroje. „Įsijautimo“ (Einfühlung) krypties atstovas V. Bachas, kalbėdamas apie estetinį žmogaus gėrėjimąsi, neignoruoja nei tikrovės daiktų pasaulio, nei meno kūrybės, o tik apibūdina estetinį gėrėjimąsi kaip ypatingą žmogaus psichinės būsenos santykį su tikrove. „Atgaivinti, suasmeninti negyvus daiktus, suteikti jiems gyvybę, reiškia jiems simpatizuoti, nes simpatija kaip tik glūdi išėjime iš savęs, savęs paskolinime, savęs atidavime kitam. Kada mes apsiniaukiame kartu su debesiu, vaitojame su vėju, kada liūdime su gluosniu svyruokliu, kada pakylame užsispyrę su skardžio uola, kada išsiliejame su upeliu, tai reiškia, kad mes taip stipriai simpatizuojame tiems visiems daiktams, jog estetinėje kontempliacijoje mes tikrai pasidarome jais.“¹⁶ Arba vienas iš vokiečių subjektyvistinės psichologinės mokyklos estetikoje kūrėjų, T. Lipsas, nagrinėdamas estetinio suvokimo ir vertybės problemą, aiškiai pabrėžia mintį, kad „grožis nepriklauso nuo mano vertinimo atsitiktinumo. Jis neišmatuojamas mano jausmo arba mano sugebėjimo justu gilumu. Jis neatiskiriamas nuo gražaus daikto, jis — jo teisė, jo nuosavybė“. Bet šios neatimamos daikto savybės suvokimas esąs „sprendimas-vertinimas. Ir tik tai tame vertinime žodis „grožis“ gauna savo prasmę“¹⁷. Juk ir čia „estetiškumas“ suprantamas kaip objekto ir subjekto santykis. Dar daugiau. Mintis, kad vertinimas aplamai ir estetiškas vertinimas, skyrium imant, susijęs su žmogumi kaip vertinančiuoju subjektu, tarybinėje estetinėje literatūroje taip pat nėra naujas dalykas. Dar 1922 metais A. Lunačarskis savo „Etiuduose“ rašė: „Nieko nėra pasaulyje, kas būtų bloga arba gera savaime. Ne santykiyje su koku nors juntančiu organizmu niekas neturi vertės. Ką nors vertinti reiškia nustatyti santykį tarp objekto ir ir subjekto, kurio požiūriu vertinama“¹⁸. Vadinasi, kai kurių tarybinių autorių 1963 metais iškelta idėja, kad grožis yra objekto ir subjekto santykis, iš esmės yra Amerikos atradimas antrą kartą.

¹⁶ Cit. F. Challaue, L'Art et la Beauté, Paris, 1929, p. 68.

¹⁷ Сб. Философия в систематическом изложении, СПб., 1909, стр. 389.

¹⁸ А. В. Луначарский, Этюды, М., 1922, стр. 57.

Kaip matome, ne tik idealistinėje, bet net ir marksistinėje literatūroje neneigiama, kad estetiškas vertinimas yra būtina susijęs su vertinamuoju objektu. Pastaruoju metu ta mintis vis plačiau pripažįstama ir tarybinėje estetiškoje literatūroje, traktuojančioje grožį kaip vertybę¹⁹. Tačiau iš šio fakto idealistai ir materialistai daro skirtingas išvadas. Įrodinėti, kad be vertinimo ir jo objekto nėra vertybės, reiškia įrodinėti tai, kas iš esmės jau pripažinta. Problemos esmę kovoje tarp materializmo ir idealizmo dabartinėje estetikoje sudaro materialistinis estetiško vertinimo prigimties aiškinimas.

Estetinio vertinimo problema ikimarksinėje estetikoje

Estetinio vertinimo specifika yra susijusi su emociniu individo išgyvenimu, ir jame, be bendrųjų sociališkai ir istoriškai susiformavusių kriterijų, yra grynai individualaus, kitiems žmonėms neprieinamo pergyvenimo pusė, arba, vartojant B. Christijanseno²⁰ terminologiją, kiekvienas estetiškas vertinimas turi savo heteronominę pusę (kurią sąlygoja socialinė aplinka, esamas kultūros bei auklėjimo lygis) ir autonominę pusę (priklausančią tik nuo konkretaus individo). Ši aplinkybė kaip tik ir leido idealistinės estetikos atstovams suabsoliutinti tą autonominę estetiško vertinimo pusę. Žodžiu, pradinis problemos taškas yra žmogaus individualybės pasireiškimas estetiškame suvokime arba vadinamojoje estetiškoje kontempliacijoje. Tuo remdamiesi, subjektyviojo idealizmo estetikos atstovai ir darė išvadą, kad estetiškas suvokimas esąs grynai individualaus ir subjektyvaus pobūdžio, kad estetiškas gerėjimas iš esmės esąs gerėjimas savo paties emocinė būsena, nors ir objektyvuojama į daiktą estetiško kontempliacijos metu. „Aš gėriuosi, — sako T. Lipsas, — suvokdamas galingą uolą, savo nuosava, bet objektyvuota jėga, aš gėriuosi galinga vidine įtampa, vidinio aktyvumo intensyvumu, kurį sukelia manyje uolos vaizdas ir kuri drauge su juo man atrodo kaip jos jėga ir galybė. Toje uoloje aš gėriuosi savimi, ta perdurbta uola, t. y. savimi tokiu, kokiu aš iš tikrųjų tampu, suvokdamas uolą ir susiliedamas suvokime su ja.“²¹

Vadinasi, problemos esmė trumpai tokia. Estetinės kategorijos (grožis, tragiškumas, komiškas ir kt.), arba, kitaip tariant, estetiškos vertybės, neįmanomos ir neturi jokios reikšmės be vertinamojo objekto, be jo vertinimo ir emocinio išgyvenimo. Todėl ieškoti „estetiškumo“ pagrindo vien tikrovėje, estetiškoje jos savybėse, arba traktuoti jį kaip objekto ir objekto santykį reiškia ne ką kita, kaip šalintis nuo problemos esmės arba sustoti ties ta vieta, nuo kurios reikia eiti toliau. Jeigu sutinkame, kad estetinį vertinimą duoda tik žmogus, tai kyla klausimas, kokia prasme galima kalbėti apie šio vertinimo objektyvumą bei determinuotumą ir iš viso ar čia „objektyvumo“ kategorija gali būti taikytina?

Pirmiausia, patikslinkime, kaip suprantamas „objektyvumo“ sąvokos turinys?

Pirmoji prasmė. Būti objektyviu reiškia būti nepriklausomu nuo subjekto, t. y. nepriklausomu ir nuo pažinimo proceso. Šia prasme objektyvumo sąvoką vartojame tada, kai tvirtiname, kad nepriklausomai nuo

¹⁹ Зг. Проблема ценности в философии, М.—Л., 1966; L. N. Stolowitsch, Die Schönheit als Wert und der Wert der Schönheit.— „Deutsche Zeitschrift für Philosophie“, Nr. 12, 1966.

²⁰ Б. Христиансен, Философия искусства, СПб., 1911, стр. 390.

²¹ Философия в систематическом изложении, стр. 390.

mūsų egzistuoja pasaulis ir kiti žmonės. Savaiame aišku, kad šitoks objektyvumo supratimas netinka „estetiškumo“ arba estetinių vertybių (grožio, tragiškumo, kilnumo, komiškumo) objektyvumui aiškinti, tuo labiau estetinio vertinimo objektyvumui aiškinti. Pati tikrovė savaiame, t. y. be žmogaus ir žmonijos, nėra nei bloga, nei gera, nei graži, nei tragiška, nei komiška.

Antroji objektyvumo prasmė — tai subjekto priklausomybė nuo objekto, kuris sąlygoja mūsų sąmonės ir jos formų (pojūčių, suvokimų, vaizdinių ir kt.) turinio objektyvumą arba jų adekvatiškumą tikrovei. Pavyzdžiui, raudonos ir mėlynos spalvos pojūčiai turi tikrovėje savo objektyvų pagrindą — tam tikro ilgio ir dažnumo bangas (atitinkamo apšvietimo sąlygomis). Šia prasme V. Leninas ir sakė, kad pojūtis yra subjektyvus objektyvaus pasaulio vaizdas²². Ši, t. y. gnoseologinė, objektyvumo prasmė estetinio vertinimo objektyvumui aiškinti tinka tik tiek, kiek čia išreiškiama mintis, kad subjektyvaus vaizdo negali būti be objekto, kad estetiškas vertinimas visada nukreiptas į tikrovės objektus, natūralius arba žmogaus sukurtus. Tačiau ši atspindėjimo teorijos aspektu vartojamo objektyvumo prasmė, kuri viešpatavo XVII—XVIII amžiais metafizinio materializmo atstovų estetikoje ir „estetinių tikrovės savybių“ koncepcijoje, yra aiškiai nepakankama estetinio vertinimo objektyvumui pagrįsti. Mat, norint atskleisti estetinio vertinimo ir apskritai vertinimo prigimtį, neužtenka analizuoti vien tikrovę ir žmogaus nervų sistemą bei jo jutimo organų struktūrą. Tai, kas vienam žmogui gražu, kitam gali būti ir negražu. Tai, ką vienas vertina kaip komišką dalyką, kitam gali būti net nejuokinga. Tuo tarpu visi žmonės, kurių jutimo organai neturi pataloginių pakeitimų, tam tikro ilgio bei dažnumo bangas visada suvoks kaip raudoną arba žalią spalvą.

Trečia objektyvumo sąvokos prasmė pagrįsta tuo faktu, kad žmogaus sąmonė yra istorinio proceso produktas ir turi socialinę prigimtį. Vadinasi, visa tai, kas žmogui yra „žmogiška“ (abstraktus mąstymas, valia, fantazija, savęs suvokimas, visas sąvokų turinys, kalba, principai bei kriterijai, kuriais remdamasis jis sprendžia apie pasaulį arba vertina tikrovės daiktus bei reiškinius), gaunama iš visuomenės. Taigi žmogiškojo vertinimo kriterijai nėra jo sąmonės savavališkai sukurti; jų susiformavimas yra sociališkai ir istoriškai sąlygotas. Žmogaus sąmonės duodamų vertinimų kriterijus apsprendžia tikrovė, bet socialinė tikrovė, kuri, nors ir yra pačių žmonių sąmoningos veiklos produktas, bet nuo jų valios nepriklauso, vadinasi, yra objektyvi. Šios socialinės tikrovės pagrindu formuojasi subjekto sąmonė ir jo individualybė. Remdamiesi šia tikrove, mes ir galime ieškoti estetinio vertinimo objektyvumo, tuo pačiu ne ignoruodami vertinančiojo subjekto vaidmenį, o jį paaiškindami.

Ar toks estetinio vertinimo objektyvumo aiškinimas turi mokslinę vertę, ar jis padeda naujai spręsti estetikos istorijoje jau seniai keliamą ir sprendžiamą vadinamąją grožio objektyvumo problemą? Grožio problemos sprendimo sunkumai faktiškai ir rodė ikimarksistinės estetikos nesugebėjimą rasti žmogaus duodamam estetiniam vertinimui objektyvų pagrindą.

Pirmasis grožio objektyvumo idėją estetikos istorijoje gana aiškiai iškelia Platonas, pasisakydamas prieš sofistų reliatyvizmą ir subjektyvizmą („žmogus visų daiktų matas“). Jutiminiame kintančių daiktų pasaulyje nesą grožio, jis anapusiškas, idėjų pasaulio dalykas. O jeigu empirinio pasaulio daiktai žmonėms atrodo gražūs, tai tiktai todėl, kad juose dalyvaujanti amžinoji grožio idėja, egzistuojanti objektyviai. Ji, anot Pla-

²² Zr. V. I. Leninas, Raštai, t. 14, V., 1952, p. 105.

tono, visada ir visiems graži, niekada nekintanti, neatsirandanti ir neišnykstanti, nedidėjanti ir nemažėjanti. Grožis gamtoje egzistuojąs kaip grožio idėjos atspindys. Grožis gamtoje stovįs aukščiau už grožį mene, nes mene kaip „šešėlių šešėlyje“ grožis esąs dar labiau nutolęs nuo savo objektyvaus pagrindo — idėjos.

Tas faktas, kad Platonas (skirtingai nuo Hegelio) grožį tikrovėje laikė aukštesniu už grožį mene, neturi principinės reikšmės. Čia galima tik priminti, jog kai kurių estetikų idėja, kad gamtos grožis esąs pranašesnis už meno grožį, neva sutvirtinanti materialistinį požiūrį, yra klaidinga, nes tokią mintį gali ginti ir idealizmas, ką ir rodo Platono pavyzdys.

Platono nuopelnas, nepaisant jo idealistinės mistifikacijos apie grožio anapusiškumą ir meno vertės sumenkinimo, palyginus su tikrove, yra tas, kad jis siekė įveikti sofistų kraštutinį reliatyvizmą bei subjektyvizmą ir iškėlė grožio objektyvumo problemą, kurią turi spręsti estetikos mokslas. Platono vaidmuo estetinės minties istorijoje reiškėsi daugiau problemos išskėlimu, bet ne jos sprendimu.

Aristotelis iš savo mokytojo perima grožio objektyvumo idėją, bet atmeta jos „anapusišką“ egzistavimą. Grožis jam egzistuoja ne kitaip, kaip gražiuose daiktuose, pasireiškdamas jų savybėmis, formos harmonija, simetrija ir apibrėžtumu.

Grožio objektyvumo supratimas (nepaisant skirtumo tarp Platono ir Aristotelio), kuris ignoravo žmogaus — subjekto — vaidmenį grožio suvokime bei vertinime, buvo vienašališkas ir ribotas, nes objektyvumas čia buvo suprantamas kaip nepriklausomybė nuo žmogaus. Žmogus kaip estetinio vertinimo subjektas šioje grožio objektyvumo koncepcijoje dingsta, o jo vaidmenį ima „gelbėti“, aiškinti ir kartu mistifikuoti subjektyviojo idealizmo estetika. Reikia pridurti, kad ikimarksistinė estetinė mintis, kuriai buvo būdingas „stebėtojiškumas“ bei subjekto ir objekto atribojimas, niekaip nesugebėjo įveikti nei vieno, nei kito kraštutinumo. Ji „blaškėsi“, atiduodama pirmenybę čia objektui, čia subjektui.

Šiame „besiblaškančios“ tarp objekto ir subjekto estetinės minties fone Kantas vienas iš pirmųjų atvirai užsibrėžia įveikti vienašališką grožio objektyvumo traktavimą, kuriame dingsta estetinio vertinimo subjektas.

Jeigu iki Kanto ieškota daugiausia objektyvių grožio pagrindų, tai jis nutraukia šią tradiciją ir iškelia subjektyvių grožio suvokimo sąlygų analizės problemą (žr. jo „Sugebėjimo spręsti kritiką“), akcentuodamas žmogų kaip estetinio gėrėjimosi subjektą, pabrėždamas reikalą išaiškinti jo galimybes. Anot Kanto, be teorinio pažinimo sugebėjimo ir praktinių siekimų bei norų, žmogaus sąmonė dar turinti sugebėjimą justį malonumo arba nemalonumo jausmą. Šį sugebėjimą jis apibūdina kaip „skonio sprendimą“, arba estetinį sprendimą, skirtingai nuo pažinimo (pažintinio) sprendimo. Šio estetinio sprendimo predikatas reiškias ne daikto savybę, o mūsų subjektyvaus vaizdinio apie jį savybę. Skonio sprendime daikto įvertinimas atsispindys tik subjektyviai. Skonio sprendimo predikatas išreiškias santykį su subjektu, o ne su objektu. Todėl estetiškas sprendimas turįs būti griežtai skiriamas nuo pažintinio sprendimo ir nuo naudingo arba suinteresuoto siekimo. Gražu esą ne tai, kas yra kam nors priemonė ir todėl naudinga, o tai, kas mums tokiu (t. y. gražiu) atrodo, nepaisant jokio suinteresuotumo ir siekimo pažinti (pažinimo sąvokos).

Skonio sprendimas arba grožio pajutimas esąs vaizduotės fantazija, laisvas (nesuinteresuotas siaura psichologine individualistine prasme) žmogaus dvasinių galių žaismas. Todėl grožis, skirtingai nuo teorinio pažinimo sferos, anot Kanto, ir negalįs būti apibūdintas objektyvumo savybe, jis priklausąs jausmų arba jutimingumo sferai. Tiesa, skonio

sprendimas reikalaujantis kitų žmonių sutikimo (tai, kas gražu, turi būti ir kitiems gražu). Tokia prasme estetiškas sprendimas ir privalo turėti visuotinio bei būtinumo požymius. Bet tai esąs ne grožio objektyvumo, o daugiau subjektyvus būtinumas. Kantui sunkiausias ir neišsprendžiamas buvo klausimas: kokių būdu jausmų arba jutimingumo sferoje yra galimas visuotinumas ir bendrumas? Ieškodamas atsakymo į šį klausimą, Kantas apeliuoja į apriorizmą kaip į subjektyvų visuotinumą ir būtinumą.

Sprendžiant grožio problemą, Kanto nuopelnas tas, kad jis sąmoningai iškėlė žmogaus, subjekto vaidmenį estetiniame sprendime arba vertinime ir nurodė šio vertinimo specifiką, pabrėždamas jo nesuinteresuotumo požymį. Kantas lyg užčiuopia spręstiną problemą, bet nesugeba įveikti tradicinio stebėtojiško požiūrio į „objektyvumą“ ir, jį atmesdamas, atveria estetikos mokslui kelią subjektyvizmui. Estetiniame vertinime arba grožio problemos sprendime ir toliau tartum neperžengiama siena lieka atriboti subjektas ir objektas.

Šiuos Kanto trūkumus stengiasi ištaisyti Hegelis. Siekdamas įveikti Kanto subjektyvizmą, jis naujai absoliutizuoja idėją ir pateikia objektyviojo idealizmo grožio koncepciją, kurią kėlė jau Platonas.

Kantas visai teisingai paneigia grožio objektyvumą jo senojo metafizinio supratimo prasme, bet nesugeba suteikti jam naujos prasmės (išeities ieško apriorizme). Tuo tarpu Hegelis pabrėžia idėjos reikšmę, bet nesugeba išeiti iš senojo objektyvumo supratimo rėmų ir tam tikra prasme jį net racionaliai įteisina. Absoliutinės idėjos koncepcija Hegelio sistemoje buvo mėginimas likviduoti filosofijos istorijoje iki tol neįveiktą ribą tarp subjekto ir objekto. Toje koncepcijoje, nepaisant jos autorius gerų norų, faktiškai individas su savo sąmonės aktyvumu buvo uždusintas absoliuto glėbyje.

Hegelio filosofinėje sistemoje subjektas — absoliutinė dvasia — kartu laikomas ir vieninteliu realiu objektu. Kadangi subjektas yra vienintelė substancija, objektyvi realybė, tai objektyvumas ne tik neįmanomas be subjektyvumo, bet visiškai sutampa su juo. O kadangi jie sutampa, tai objektyvumo supratimas išlaiko senąją, tradicinę prasmę.

Taigi Hegelis, užuot įveikęs Kanto iškeltą subjektyvizmą, faktiškai atsiduria Platono metodologijos lygyje, nors jų pažiūros į grožį tikrovėje ir mene iš esmės skiriasi. Vadinasi, ir Hegelio iškeltaje objektyvumo koncepcijoje žmogui kaip estetinio vertinimo subjektui delieka tik pasyviai suvokti savo genetinį bendrumą su absoliutine idėja bei jos saviraiška tikrovėje ir meno kūrybos sferoje. Šia prasme Hegelis neišvengė nei grožio, nei meninės kūrybos problemų mistifikacijos.

Tą idealistinę grožio problemos mistifikaciją stengiasi įveikti Černyševskis. Vietoj Hegelio „idėjos absoliutizacijos“ principo jis iškelia principą: „Grožis yra gyvenimas, graži yra toji būtybė, kurioje mes matome gyvenimą tokį, koks jis turi būti mūsų supratimu“²³.

Atmesdamas hegelinę grožio koncepciją už jos idealizmą bei abstraktumą, Černyševskis pateikia savąjį grožio apibūdinimą taip pat iš abstrakčių bendražmogiškų pozicijų: grožis sukelia šviesų džiaugsmą, mes mylime grožį, ieškome jame kažko brangaus sau, visaapimančio, daugiapusiško, ir todėl jis ne tik individualus, bet ir bendras visiems žmonėms.

Nagrinęjant Černyševskio pažiūras šiuo klausimu, būtų neteisinga tvirtinti (kaip kartais daroma), kad, iškeldamas objektyvų grožio egzistavimą, jis ignoravęs subjektyviąją šio klausimo pusę. Apibūdinant grožį kaip gyvenimą tokį, koks jis turi būti mūsų supratimu, išreiškiamą min-

²³ N. Černyševskis, *Estetika*, V., 1953, p. 163.

tis, kad grožis visada duotas subjekto (mūsų) ir objekto (gyvenimo) santykyje. Lygiai taip pat būtų neteisinga Černyševskio duotą grožio koncepciją laikyti materialistine marksistine dialektine prasme. (Tokia nuomonė gan ilgai vyravo tarybinėje estetikoje.) Grožio problemą Černyševskis sprendė, būdamas stebėtojiškojo, nors ir antropologinio, materializmo pozicijose (t. y. tokiose pozicijose, kur subjektas ir objektas lieka iš esmės atskirti).

Apibūdinamas grožio sąvoką, Černyševskis skiria pakankamą dėmesį subjektyviajam momentui. Tačiau subjektą jis supranta nepakankamai diferencijuotai, prieštaringai, ir daro nuolaidą stebėtojiškam grožio objektyvumo problemos traktavimui. Kalbėdamas apie biaurumą (apie tai, kas visiems negražu, pavyzdžiui, kuprotumą), Černyševskis remiasi visuotiniu abstrakčiu grožio kriterijumi. Kas nors visiems gali būti negražus tik tuo atveju, jeigu kiekvienas žmogus, vertindamas tą „ką nors“, remsis vienu ir tuo pačiu abstrakčiu grožio kriterijumi. Kitu atveju, pavyzdžiui, aiškindamas moters grožio supratimą, Černyševskis atkreipia dėmesį į skirtingus vertinimo kriterijus, būdingus tokiems socialiniams sluoksniams, kaip valstietija ir inteligentija. Šiame aiškinime jau slypi idėja, kad nėra ir negali būti bendrų ir abstrakčių grožio kriterijų, kad juos sąlygoja ta socialinė aplinka, kurioje žmogus gyvena. Vienu atveju grožio vertinimo subjektu Černyševskis laiko žmogų apskritai, kitų — konkretų tam tikros socialinės grupės atstovą (valstietį, inteligentą, dvarininką).

Toliau Černyševskio ribotumas pasireiškia tuo, kad, siekdamas įveikti idealizmą ir pagrįsti grožio objektyvumą, jis iškelė idėją, jog grožis tikrovėje yra aukštesnis už grožį mene, t. y. idėją, kuri ilgą laiką tarybinėje estetikoje buvo naudojama kaip jos materialistinės krypties suvirtinimo priemonė. Reikia pasakyti, kad šitokia priemonė ginti materializmui estetikoje, pirma, išplaukia iš objektyvumo „stebėtojiško“ gnoseologinio supratimo, antra, ji yra „netiksli“ ir „naivi“, nes tokią idėją gali pripažinti ir idealistas estetikoje (kaip, pavyzdžiui, Platonas) ir, trečia, faktiškai ji daro materialistinei estetikai tik meškos paslaugą.

Gamtoje esantį grožį statyti aukščiau už grožį mene reiškia ignoruoti arba menkinti aktyvų subjekto vaidmenį. Tuo atveju menas tampa pasyviu tikrovės atspindžiu, tikrovės grožio atspindžiu, o tai prieštarauja paties Černyševskio iškeltai minčiai, kad menas turįs daryti nuosprendį tikrovei, turįs pakeisti ir pagerinti esamą tikrovę. Menas yra ne tik betarpiškas tikrovės atspindys, ir jo grožis nėra vien tikrovės grožio atspindys. Menas daugiau yra menininko naujai sukurta tikrovė, ko negalėjo suprasti Černyševskis. Būdamas stebėtojiškojo materializmo pozicijose, jis nesugebėjo paaiškinti žmogaus sąmonės aktyvumo pasireiškimo estetiniame vertinime, nesugebėjo naujai iškelti objektyvumo problemos. Mėgindamas pagrįsti grožio objektyvumą, jis apeliavo daugiau į tikrovę ir jos grožį, tuo tarpu žmogus (kaip estetinio vertinimo subjektas) jo koncepcijoje liko kaip neatimamas šios tikrovės komponentas, kaip savotiškas jos savybių grožio atskleidėjas.

Kaip matome problema, kurioje painiojasi ikimarksinė estetinė mintis ir kurią reikėjo spręsti, buvo ne tai, kam (objektui ar subjektui) suteikti pirmenybę, nagrinėjant grožio kaip estetinės vertybės prigimtį. Kaip jau minėta, negali būti vertybės be vertinimo ir jo subjekto, t. y. be to, kam ji vertinga. Ignoruoti vertinimo subjektą reikštų neišvengiamai pripažinti, kad tikrovė pati savaime ne tik graži, bet ir protinga, gera ar bloga. O tai pripažinus, kiltų klausimas, iš kur ji gavo tą protinę, grožį ir kaip tikrovės procesai savaime gali būti gražūs, geri ar blogi. Hegeliui nuo šių klausimų padėjo išsisukti absoliutinė idėja, nes

jam tikrovė atrodė esanti tik šios idėjos protingumo ir grožio saviraiška, kurią galinti suvokti žmogaus sąmonė.

Jeigu tikrovės procesai kaip tokie nėra nei geri, nei blogi, nei protinigi, tai visai teisėtas yra klausimas, kaip gali būti tikrovėje grožis kaip vertybė pats savaime, be žmogaus. Todėl blaškymasis praeities estetikoje nuo objekto prie subjekto, sprendžiant grožio problemą, faktiškai tebuvo mėginimas rasti tokį jos sprendimą, kuriame estetinio vertinimo objektyvumo pagrindimas neignoruoję to vertinimo subjekto vaidmens. Vartojant šiandieninę terminologiją, būtų galima pasakyti, kad praeities estetika siekė rasti tokį grožio problemos aiškinimo „modelį“, kuriame „objektyvumas“ nešalintų subjektyvumo ir atvirkščiai. Metafiziniai materialistai ir objektyvieji idealistai objektyvumą suprato kaip kažką esantį už žmogaus — tikrovėje arba už jos. Žmogus jiems atrodė esąs tik pasyvus šio tikrovės grožio atspindėjimo subjektas arba jo suvokėjas. O subjektyviojo idealizmo atstovai, sprenddami grožio problemą, stengiasi išgelbėti žmogiškąjį vertinimą ir jo subjektą, bet kartu praranda to vertinimo objektyvumą. Todėl, pavyzdžiui, Kantas buvo priverstas to objektyvumo ieškoti „skonio sprendimo“ visuotinume ir būtinume. Žodžiu, šios dvi priešingos grožio koncepcijos atmesdavo viena kitą ir tuo pačiu savotiškai viena kitos „ilgėdavosi“. Atmėstoji koncepcija nusinešdavo su savimi tai, kas būdavo reikalinga ir atmetančiai. Taigi ikimarksinei filosofijai ir estetikai iškilusi problemos esmė buvo tai, kaip įveikti „stebėtojiškumą“ ir juo pagrįstą dilemą — arba subjektyvu, arba objektyvu. Objektyvu tegalėjo būti tik kažkas esančio už žmogaus ir nuo jo nepriklausančio. O subjektyvu — suabsoliutintas žmogaus sąmonės aktyvumas — tebuvo kažkas išimtas iš tikrovės ir lyg iš aukšto suteikiąs tai tikrovei prasmę bei vertę.

Tačiau, deja, šis stebėtojiškumas ir subjekto bei objekto atribojimas, kuriuos atkakliai stengėsi įveikti ikimarksinė estetika, dar nėra įveikti net tarybinėje estetikoje. Tai tam tikra prasme rodo, kad ir žurnale „Voprosy literatury“ išsivysčiusi diskusija²⁴ dėl A. Nuikino straipsnio „Dar kartą apie grožio prigimtį“²⁵. Joje žmogus ir tikrovė, subjektas ir objektas atribojami kaip viena kitą šalinančios priešybės. Todėl diskusijoje dalyvaujantis I. Astachovas (atstovaujantis „prirodnikiškajai“ koncepcijai) nežino ir negali įsivaizduoti iš esmės kitokio grožio objektyvumo pagrindo ir argumentu prieš A. Nuikino „subjektyvizmą“, kaip „visagalė“ tikrovė su jos estetinėmis savybėmis. O A. Nuikinas, atmesdamas tikrai vienašališką ir jau nebe originalų I. Astachovo pateikiamą grožio objektyvumo supratimą, iškelia (kaip kažkokį savarankišką, iš realios gamtinės bei socialinės tikrovės išplėštą reiškinį) žmogaus „subjektyvumą“, jo sąmonės aktyvumą, suteikiantį grožį pasauliui. „Prirodnikams“ savareikšmis pagrindas yra tikrovė ir jos estetiškos savybės, o jų kritikai — subjektyvumas yra taip pat savareikšmis ir beveik objektyviai nepagrindžiamas dalykas. Beveik visi diskusijos dalyviai operuoja marksizmu bei tokiomis sąvokomis, kaip tikrovės „sužmoginimas“, „sociališkai sąlygotos žmogaus reakcijos“ ir pan. Tačiau, nesugebėdami suprasti marksistinės metodologijos esmės, abiejų pažiūrų atstovai lieka stebėtojiškos, „gnoseologizuotos“ estetikos rėmuose. A. Nuikino subjektyvizmas yra gana aistringa reakcija į vienašališką I. Astachovo grožio objektyvumo koncepciją, taip pat ne mažiau aistringai ginamą. A. Nuikino ir jo šalininkų pozicija prieš estetinio vertinimo subjekto vaidmens ignoravimą daugiau primena astringą maištą, negu pozityvų mokslinį

²⁴ «Вопросы литературы», № 8, № 12, 1966.

²⁵ А. Нуйкин, Еще раз о природе красоты.— «Вопросы литературы», № 3, 1966.

subjektyvumo problemos nagrinėjimą ir todėl taip pat neišvengia vienašališkumo. Bet mokslo istorijoje žinoma nemaža aistringų maišto atvejų, tik, gal būt, daugiau ginant senąsias pažiūras ir keliant naujas problemas, negu jas sprendžiant.

Marksistinė metodologija ir estetinio vertinimo objektyvumo problema

Dabartinė tarybinė estetika turi įveikti vis dar gana dažnai pasitaikantį stebėtojiškumą bei „gnoseologizavimą“, sprendžiant estetinių vertybių ir estetinio vertinimo problemą. Ar marksistinė metodologija ir jos požiūris į subjektą leidžia mums moksliskai paaikškinti žmogiškus estetiškus vertinimus, t. y. rasti objektyvius „subjektyvumo“ pagrindus?

Į šį klausimą galima atsakyti tik teigiamai. Marksizmas nėra natūralizuotas arba apverstas aukštybų kojomis hegelizmas. Marksas ne paprastai paėmė ir pastatė materiją vietoj absoliutinės dvasios, kad suteiktų šiai materijai nepajudinamus dialektikos dėsnius, visus žmogiškosios galios atributus bei vertinimus (čia kalbama apie tai tik todėl, kad gana dažnai tarybinėje filosofijoje ir estetikoje būtent šia hegeline prasme suprantamas marksistinis materializmas, kai kalbama apie dialektinius tikrovės dėsnius, apie jos grožį ir estetines savybes), kuriuos Hegelis suteikė dvasiai. Senasis materializmas — nuo Demokrito iki Bekono ir nuo Lametri iki Feuerbacho — stengėsi „atsikratyti“ subjektyvumo ir žmogiškosios praktikos, nesuprasdamas, kad kaip tik ta praktika ir buvo jo šaltinis bei tikrumo kriterijus. Jis traktavo gamtą abstrakčiai, izoliuodamas ją nuo ryšio su žmogumi, su jo praktika bei pažintine veikla, palikdamas subjektyvumą ir aktyvumą vystyti idealizmui, kaip pabrėžė K. Marksas pirmojoje tezėje apie Feuerbachą²⁶. Idealizmas, pradedant Kantu, Fichte ir Hegeliu (absoliutinė dvasia Hegelio sistemoje yra ne kas kita, kaip abstrahuotas žmogaus ir žmonijos sąmonės aktyvumas), stengėsi viską sukoncentruoti subjekte ir izoliuoti jo veiklą, taip pat užmiršdamas, nuo ko ji prasideda ir kas yra jos tikrumo kriterijus. Šią dvejoją abstrakciją įveikė Marksas, ne tik neatsisakydamas nuo materializmo, bet dar labiau jį pagilindamas bei išplėsdamas ir suteikdamas „objektyvumo“ sąvokai naują prasmę. Jis „žmogaus praktikos“ pavidalu organiškai įtraukė į materializmą „aktyviają pusę“, kurią iki tol abstrakčiai vystė tik idealizmas. Todėl marksistinio materializmo išėities taškas yra ne materija ir ne tikrovė su jos savybėmis, o žmogiškasis jos keitimas, žmogiškoji praktika. O keisdamas tikrovę bei ją „sužmogindamas“, žmogus ne tik padaro ją socialine savo sukurtų produktų bei institutų aplinka, dirbtine mokslo dėsnių bei principų ir etinių bei estetinių normų aplinka, bet ir kuria pats save, savo žmogiškumą bei subjektyvumą. Šia prasme visa socialinė bei kultūrinė aplinka yra sąlyga ir medžiaga, kurią jis, toliau perdirbdamas bei „sužmogindamas“, ne tik kuria ir išreiškia savo individualybę, bet kartu formuojasi ir kaip estetinio vertinimo subjektas.

Todėl šiandien bet kuris materialistas, kuris, estetikoje sprenddamas grožio objektyvumo problemą, remiasi tikrove bei estetinėmis jos savybėmis, ne tik daro nuolaidą hegelizmui, bet ir supranta marksizmą taip, lyg nebūtų buvę Kanto, Fichtės ir Hegelio, iš kurių idealistinės mistifikacijos Marksas išlaisvino žmogiškąjį aktyvumą bei subjektyvumą. Marksistinė metodologija mums leidžia įveikti stebėtojiškumą, siaurą metafizinį objektyvumo supratimą bei problemų „gnoseologizavimą“ estetikoje

²⁶ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 362.

ir rasti naujas galimybes estetiniam vertinimui objektyviai aiškinti. Ši metodologija įgalina kelti ir spręsti klausimą, kas daro žmogų estetinio vertinimo subjektu ir kokių objektyvių pagrindų formuojasi to vertinimo kriterijai. Užtuot ignoravę subjektyvumą, mes turime kelti klausimą, gal būt, žmogus, jo esmė ir jo sąmonė, kurią A. Nuikinas apibūdina kaip „grožio nešėją į pasaulį“, turi objektyviai moksliskai paaiškinamą turinį. Toks klausimo kėlimas leistų mums išvengti dviejų kraštutinių, sprendžiant estetinio vertinimo objektyvumo problemą. Kokie tie kraštutiniai? Pirmasis kraštutinis yra tai, kad vulgarinamas materialistinis požiūris, pripažįstant grožio, tragiškumo, kilnumo, komiškumo ir t. t. buvimą tikrovėje pačioje savaime, nepriklausomai nuo žmogaus kaip vertintojo. Antrasis kraštutinis yra tai, kad iš fakto, jog estetinį vertinimą duoda žmogus, daroma nepagrįsta išvada, kad tas vertinimas esąs tik subjektyvus, individualus ir, anot I. Astachovo, vedantis į subjektyvizmo sauvalę, voliuntarizmą bei modernizmą estetikoje ir meninėje kūryboje²⁷.

Ar pripažinimas, kad estetiškos vertybės neegzistuojančios be subjekto kaip vertintojo būtinai veda į subjektyvizmą bei sauvalę estetikoje, jeigu ji laikosi marksistinio, o ne stebėtojiško materializmo pozicijų?

Ką reiškia žmogus kaip subjektas apskritai ir kaip estetinio vertinimo subjektas? Ar jo duodami tikrovės ir meno kūrinių vertinimai yra grynai individualūs ir net savavališki, priklausantys tik nuo jo kaip individo psichofizinės struktūros ir todėl nedeterminuojami, iracionalūs ir pan.? Žmogus kaip gyva būtybė yra tik gyvulys, susijęs su gyvulių pasauliu kilmės bei genetiniais ryšiais. Šia prasme, remdamiesi A. Labriola, galėtume pasakyti, jog žmogus — tai atskiras bendrosios fiziologijos atvejis, kurio genetinius ryšius su gyvulių pasauliu atskleidė Darvino evoliucijos teorija. Dar daugiau. Žmogaus psichika, jo jutimų organų bei nervų sistemos struktūra taip pat paveldėta iš gyvulių pasaulio ir leidžia jam suvokti pasaulį pojūčių, suvokimų bei vaizdinių pagalba. Bet juk ne tai sudaro žmogaus esmę bei jo subjektyvumą. Apsiriboti vienu reikščių tik biologizuoti žmogų ir ignoruoti jo specifiką, t. y. žmogiškumą.

Visa tai, kas žmogų daro specifiškai žmogiška būtybe (savęs kaip individo suvokimas, sugebėjimas abstrakčiai mąstyti, sąvokos ir kalba, su kurių pagalba jis mąsto, etinio bei estetinio vertinimo normos ir kriterijai), gaunama iš visuomenės, t. y. iš socialinės, kultūrinės aplinkos, kurioje kristalizuoja visas praeities kartų sukauptas praktinės, teorinės veiklos bei meninės kūrybos patyrimas. Kai žmogus sako, jog jam kas nors (jūra, saulėlydis arba dailininko nutapytas paveikslas) gražu, tai jis išreiškia „kažką daugiau“, negu kūdikis, tiesdamas rankutę į raudoną spalvą arba ryškų šviesos šaltinį. Jeigu ūkanoto rudens peizažą žmogus suvokia kaip kažką liūdna, besigrumiančią su jūros bangomis uolą — kaip vienišumo ir galingumo simbolį, o pavasarį — kaip kažką paslaptinai mielo ir gaivinančio jausmus, tai reiškia, kad šių reiškinų įvertinimas bei sužmoginimas yra pagrįstas socialiskai susiformavusiais palyginimais, asociatyviniais ryšiais ir t. t. Kai mes suvokiame ir pergyvename Hamletą, Otelo ir Dezdemonos arba lietuviškosios Eglės tragediją, tai reiškia, kad tragiškumo esmės supratimą ir net atitinkamą jos interpretaciją jau anksčiau esame gavę toje visuomenėje, kurioje gyvename. Pavyzdžiui, mėnesiena vienam poetui sukelia tokį vaizdą: „Pro debesų pakrikusius skutus pablyškęs mėnuo iriasi skubiai“ (Mykolaitis Putinas), o kitam — kiek kitokį — „Driekias mėnesienos išbalę audeklai“ (S. Nė-

²⁷ «Вопросы литературы», № 12, 1966, стр. 72.

ris). Nepaisant vaizdų individualumo, susijusio su poeto asmenybės nepakartojamumu, šių tikrovės reiškinių lyginimo bei gretinimo principai (mėnulio lyginimas su šalta, išblyškusia šviesa arba balta drobe ir pan.) yra istoriškai susiformavę tam tikroje visuomenėje. Todėl mėnesienos sukeltiems poetiniams įvaizdžiams bei asociatyviniams ryšiams kiekvienas skaitantysis ne tik supranta, bet ir priima kaip „savus“, kaip tartum paties išgyventus, bet „nesuspėtus“ sąmoningai išreikšti.

Estetinis tikrovės reiškinių bei meno kūrinių vertinimas gali būti sąlygotas istoriškai (t. y. kiekviena istorinė epocha turi savus vertinimo kriterijus), nacionališkai ir net topologiškai. Pavyzdžiui, antikos pasaulyje grožio kriterijus buvo fizinis bei dvasinis žmogaus tobulumas ir ramybė. Viduramžiais, priešingai, buvo gėrimasi išsekusiais ir net deformuotais šventųjų veidais, išreiškiančiais asketiškąjį krikščionybės idealą. O Renesanso epochoje grožio kriterijumi vėl tampa žmogaus kūno bei dvasios tobulumas, pabrėžias jo didybę, žmogui vaduojantis iš luominės santvarkos varžtų.

Taigi faktiškai estetinio vertinimo, kaip ir pažinimo, subjektas yra visa visuomenė per visą jos istoriją. Kalbėdami apie žmogų kaip estetinio vertinimo subjektą, visuomet turime galvoje tam tikros konkrečios visuomenės (pasiekusios tam tikrą kultūrinio bei meninio išsivystymo lygį) narį, kuriame kaip savotiškoje prizmėje atsispindi ir tos visuomenės kultūrinis lygis bei nusistovėję vertinimo kriterijai. Kiekviename žmoguje, kiekviename jo „Aš“ lyg nematomai dalyvauja visa žmonija, didesnis ar mažesnis jos sukaupto patyrimo kiekis, kuris, pereidamas per jo individualinę prizmę ir joje savotiškai lūždamas, duoda tai, ką mes vadiname individualybe ir subjektyvumu. Vadinasi, žmogaus individualybė ir subjektyvumas, pasireiškęs estetinio vertinimo metu, nėra kažkoks „baubas“, kurio reikia saugotis vardan „materializmo“ estetikoje ir „realizmo“ meninėje kūryboje „grynumo“, o yra specifinis žmogaus bruožas, sąlygotas jo socialinės prigimties. Individualybė ir subjektyvumas — tai žmogaus sukaupto visuomeniškumo arba socialumo kiekis, kuris estetiniame vertinime reiškiasi kaip individualus skonis²⁸. Žmogaus individualumas bei jo „Aš“ subjektyvumas ir visuomeniškumas nėra viena kitą šalinančios priešybės. Atvirkščiai, visuomeniškumas yra subjektyvumo reiškimosi sąlyga. Žmogus tik kaip tam tikros konkrečios visuomenės, kurioje jis gauna vertinimo kriterijus bei principus, narys ir gali ugdyti savo individualų bei nepakartojamą skonį ir pan. Žmogaus subjektyvumas tegali suklestėti tik jam palankioje socialinėje aplinkoje, jam įsisavinant jos kultūrinio bei meninio išsivystymo lygį. Todėl žmogiškojo „Aš“ subjektyvumo pasireiškimas estetiniame vertinime ir gali būti moksliskai tyrinėjamas, atpalaiduojant jį nuo idealistinės mistifikacijos.

Marksistinė metodologija įgalino pagilinti bei išplėsti objektyvumo sąvokos turinį. Objektyvu reiškia ne tik tai, kas egzistuoja kaip gamtinė tikrovė nepriklausomai nuo žmogaus ir žmonijos. Marksistinio materializmo požiūriu objektyvu tampa ir visa tai, kas yra socialinės prigimties ir neša savyje žmogiškumo žymę. Juk pagrindinė Markso padaryto filosofijoje perversmo prasmė yra ta, kad tikslingame žmonijos istoriniame procese buvo atskleistas objektyvus dėsningumas, vadinasi, tai, jog istoriją kuria žmonės, bet pati istorija nepriklauso nuo jų valios, kad žmogaus sąmonė su jos aktyvumu yra sociališkai ir istoriškai sąlygotas da-

²⁸ Pažymėtina, jog kai kurie estetikai, pavyzdžiui, lenkų prof. S. Moravskis, griežtai skiria individualų skonį nuo estetinio sprendimo arba vertinimo. Zr. Стефан Моравский, Об объективности эстетического суждения.— «Вопросы философии», № 12, 1966.

lykas, kad žmogiškojo „Aš“ subjektyvumas yra individualus jo visuomeninės prigimties reiškimosi atvejis. Deja, šia marksistinio materializmo idėja nepakankamai naudojama kaip išeities taškas, ne tik sprendžiant estetinio vertinimo objektyvumo, bet ir kitas estetikos mokslo problemas.

Marksistinės metodologijos požiūriu, estetinio vertinimo objektyvumas suprantamas taip. Pirmia, žmogus estetiškai vertina objektyvios tikrovės — natūralios, perdirbtos arba naujai sukurtos (meno kūriniai) — objektus, jų savybes ir t. t. Antra, estetinio vertinimo kriterijai, kuriais žmogus sąmoningai ar nesąmoningai remiasi šiame vertinime, yra socialiai sąlygoti tos visuomenės, kurioje jis gyvena, ir ta prasme yra ne savavališki, o determinuoti. Trečia, šitoks estetinio vertinimo objektyvumo supratimas ne tik neignoruoja žmogiškojo „Aš“ individualumo (kaip subjektyvaus nepakartojamo skonio) reiškimosi šiame vertinime, bet ir leidžia nustatyti jo objektyvų pagrindą bei reiškimosi ribas.

Trumpos išvados

1. Tarybinėje estetineje literatūroje, nagrinėjančioje grožio arba estetinių vertybių problemą, gali būti skiriamos trys kryptys. „Prirodnikai“ („tikrovininkai“) ir „obščestvenikai“ („socialininkai“), sprenddami grožio objektyvumo problemą, išeities taškas laiko estetines tikrovės savybes. Pirmiesiems šios savybės yra grynai gamtinės prigimties, o antriesiems, besiremiantiems Markso mintimi apie gamtos sužmoginimą, jos įgauna socialinį turinį (žmogišką reikšmingumą). Trečioji kryptis estetines vertybes traktuoja kaip subjekto ir objekto santykį.

2. Visos šios grožio arba „estetiškumo“ („estetiškeskoje“) koncepcijos iš esmės neduoda naujo tiriamos problemos sprendimo, paremto marksistine metodologija. „Estetinių tikrovės savybių“ koncepcijos atstovai, sprenddami grožio objektyvumo problemą, pirmenybę teikia estetiniam objektui — estetinėms tikrovės savybėms (nors šių savybių turinį aiškina skirtingai ir tuo pačiu nejučiomis palieka nuošalyje subjekto vaidmenį estetiniame vertinime. Pati subjekto vaidmens problema tebėra neišspręsta. Ją reikia spręsti, remiantis marksistine metodologija.

3. „Estetiškumo“ kaip subjekto ir objekto santykio koncepcijos atstovai žmogų laiko komponentu, lygiaverčiu estetinių vertybių objektui. Tačiau iš esmės toks požiūris estetikos apskritai ir net tarybinės estetikos istorijoje nėra naujas. Subjekto aktyvaus vaidmens estetiniame vertinime problema, užuot ją sprendus, čia tik pripažįstama teisėta.

4. Marksistinis materializmas, kurio pradinė pozicija yra ne tikrovė bei jos savybių aiškinimas, o žmogiškoji praktika, sudaro sąlygas įveikti estetikoje „stebėtojiškumą“, kurio rezultatas yra tai, kad, akcentuojant estetinių vertybių objektyvumą, nebelineka vietos subjektyvumui, arba, pabrėžiant subjektyviosios pusės vaidmenį, dingsta objektyvumas. Marksistinio materializmo požiūriu tai, kas buvo atribota nemarksistinėje estetikoje, — subjektyvumas ir objektyvumas — iš esmės susijungia tikrovės keitimo procese. Subjektyvumas (žmogiškumas) nustoją buvęs pasyviu tikrovę suvokiančiu komponentu, ir tampa tos tikrovės arba objekto perdirbimo subjektu, t. y. neišvengiamu šio praktinio keitimo rezultatu su visais savo pasireiškimais bei požymiais.

5. Remiantis marksistine metodologija, estetinio vertinimo objektyvumą galima aiškinti ne tik ta prasme, kad čia vertinami realūs objektai kaip vertybės turėtojai, t. y. vertinamojo objekto požiūriu, bet, svarbiausia, ir vertinančiojo subjekto požiūriu, t. y. kad patys vertinimo kriterijai ir principai yra socialiai sąlygoti tos visuomenės, kurioje žmogus

gyvena, ir todėl nebeatrodo savavališki ir iracionalūs. Juos galima moksliskai paaiškinti.

6. Taigi estetinio vertinimo objektyvumo pagrindas nėra nei antgamtinis (kaip manė Platonas ir Hegelis), nei grynai gamtinis-tikroviniškas (kaip jį suprato praeities metafizinis materializmas ir „prirodnikai“ estetikoje). Tas pagrindas yra sociališkai-žmogiškos prigimties, kurią istoriškai ir objektyviai sąlygoja žmonijos vystymosi procesas. Šitokia estetinio vertinimo objektyvumo interpretacija įgalina suprasti ne tik istorinį pačių vertinimo kriterijų kitimą, bet ir paaiškinti žmogaus individualybę, jo subjektyvaus skonio vietą šiame vertinime.

К ВОПРОСУ ОБ ОБЪЕКТИВНОСТИ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ

И. РЕПШИС

Резюме

На основе марксистской методологии и анализа накопленного опыта советской эстетической литературы по данному вопросу в статье разбирается аспект объективности эстетической оценки.

В данной работе анализируются такие направления современной советской эстетики, как «природники», «общественники» и представители концепции «эстетического как отношения субъекта и объекта». Изучение упомянутых направлений показывает, что они или односторонне или упрощенно подходят к проблеме объективности эстетического суждения или просто отмежевываются от центрального вопроса данной проблемы, т. е. от обоснования объективности эстетической оценки, даваемой человеком — субъектом, а именно это и является слабым местом эстетики старого, метафизического материализма.

В статье показывается, что марксистская методология дает реальную возможность для преодоления оторванности субъекта и объекта, существовавшей в домарксовской эстетике. На основе применения принципов марксистской методологии делается вывод, что объективность критериев эстетической оценки заключается в их социальной обусловленности. Марксистская эстетика не игнорирует роль субъекта в эстетической оценке, а научно объясняет эту роль, таким образом освобождая эстетическую оценку от мистификации, которую она получила и до сих пор получает в идеалистической эстетике.